

ІРЛАНДСЬКИЙ ПАРАДОКС: АСИМЕТРІЯ МОВИ Й ІДЕНТИЧНОСТІ

Досліджується парадоксальна соціолінгвістична ситуація, коли мова символічної ідентифікації не є основним засобом спілкування в країні. Розглянуто феномен «нової ідентичності» в Ірландії.

Ключові слова: *ідентичність, двомовність, нові носії мови, рідна мова, лояльність, патріотизм, засіб спілкування, відродження мови, культурна трансляція.*

Исследуется парадоксальная лингвистическая ситуация, когда язык символической идентификации не является основным средством общения в стране. Рассмотрен феномен «новой идентичности» в Ирландии.

Ключевые слова: *идентичность, двуязычие, новые носители языка, родной язык, лояльность, патриотизм, средство общения, возрождение языка, культурная трансляция.*

The article describes a paradoxical linguistic situation when the language of symbolic identification is not the main means of communication in the country. A special attention is paid to the «new identity» phenomenon in Ireland.

Key words: *identity, bilingualism, new speakers, native language, allegiance, patriotism, means of communication, language revival, cultural translation.*

«Tír gan teanga tír gan anam» («Країна без мови — країна без душі») — такими словами ірландське прислів'я характеризує зв'язок між мовою і національною самосвідомістю. Від кінця XIX ст. ідея особливої ролі рідної мови у формуванні колективної ідентичності посідає ключове місце в моделі ірландського патріотизму. У незалежній Ірландії ця теза набула відображення в статті 8 Конституції, згідно з якою ірландська мова як національна визначається першою офіційною мовою, а англійська — другою офіційною. Здавалося, мрія кількох генерацій ірландських націоналістів здійснилася: країна здобула незалежність, провідна роль рідної мови законодавчо закріплена. Чому ж тоді електронне видання *Journal of Irish Studies* із сумом запитує: «Якою є мова патріота Ірландії? Чи може країна складатися з патріотів, що розмовляють різними мовами? Чи може патріот бути двомовним? Чи може патріот не знати рідної мови?» [3]. (Зауважимо, що в цій країні «рідною мовою» всіх співвітчизників традиційно вважають ірландську, незалежно від того, якою мовою вони насправді послуговуються).

В Україні відомості про конфлікти навколо мови/мов та ідентичності ірландців є фрагментарними й суперечливими. Як приклад негативних наслідків мовної асиміляції цитують зізнання Бернарда Шоу — ірландця за походженням — у роздвоєності своєї національної свідомості [2]. Безапеляційні висловлювання блогерів на кшталт

«А в Ірландії, наприклад, англійський язык витеснив ірландський, и никто от этого не парится» свідчать про елементарну необізнаність із реальною ситуацією в цій країні. Зрозуміло, що неупереджений аналіз процесів національної ідентифікації у двомовній Ірландії міг би бути корисним для України. Вивчення ірландського досвіду вирішення мовних питань є особливо актуальним нині з огляду на неодноразові ставлення в українському суспільстві до проблеми двомовності і спроби політиків маніпулювати мовними гаслами для досягнення своїх цілей.

Мета статті — розглянути проблему національної ідентичності в постколоніальній державі в ситуації офіційної двомовності, коли домінуючою є мова колишньої метрополії.

Нинішня двомовність в Ірландії є наслідком тривалого процесу лінгвоциду. До англо-норманського вторгнення 1169 р. ірландська мова була єдиною в країні і залишалася домінуючою аж до поразки ірландців у битві при Кінсейлі в 1601 р. Повстання безперервно тривали до 1652 р., коли війська Кромвеля повністю розгромили ірландців. Величезні території були конфісковані і передані англійцям, а ірландське населення на сході країни було масово депортовано на захід; зазнавали репресій учителі, католицькі священники й останні барди, тобто основні носії культури. Унаслідок цього у XVIII-XIX ст. освіченість ірландського суспільства і престиж ірландської мови впали до катастрофічно низького рівня. Хоча половина населення країни і надалі вважала своєю рідною мовою ірландську, сфера її функціонування звузилася до побутового спілкування неписьменних селян; із практичного використання зникли сотні абстрактних іменників, медичних, філософських та інших термінів. Актом унії 1801 р. рештки ірландської автономії були офіційно скасовані, і мова корінного населення опинилася поза законом. Останнього удару ірландській мові та її носіям було завдано Великим картопляним голодом 1846-1850 рр., коли загинуло близько 1 млн ірландців, а емігрувало (переважно до США) майже 1,5 млн [1, с. 181-182].

Проте мета колонізаторів — знищити мову і культуру, а відтак і національну самосвідомість ірландського народу — не була повністю досягнута. По-перше, на крайньому заході країни залишилися райони з більшістю корінних носіїв ірландських діалектів, так званий Гелтахт (Gaeltacht). По-друге, саме мова, що стрімко зникала, стала символом боротьби за національне відродження. 1876 р. було створено Товариство для збереження ірландської мови, пізніше перейменоване на Гельську лігу (від слова Gaeilge — так ірландці називають свою мову); ці організації зосереджувалися на популяризації і модернізації ірландської мови. А наприкінці XIX — на початку XX ст. в Ірландії виник потужний інтелектуальний рух під назвою «Кельтське відродження». Виховані на ідеях Й. Гердера літератори Д. Хайд, леді Грегорі, Ш. О'Кейсі, Дж. М. Сінг, Дж. Мур, У. Б. Йейтс добре

розуміли, що політична самостійність не має сенсу без усвідомлення народом своєї культурної окремішності. Коли власна історія і мова стають чужими для більшості населення, країна залишається культурно залежною від колишньої метрополії. Звідси потреба міфу про «золотий вік» власної історії, необхідність звернення до культурної спадщини і через неї, опосередковано, до мови предків [4]. У своїх творах леді Грегорі та її однодумці широко використовували героїчні, міфологічні, романтичні мотиви призабутого ірландського епосу (письмова фіксація VIII-XII ст.). Старовинні саги Міфологічного, Уладського, Феніанського циклів описували «добу богів» праісторії Ірландії, оспівували славетні подвиги дружинників клану Фіанна, легендарних героїв Кухуліна і Фінна мак Кула. Звернення до міфологізованої історії країни було надто важливим для подолання в ірландців комплексу меншовартості і зневіри після поразок у численних повстаннях проти колонізаторів.

Парадоксально, але більшість літераторів «Кельтського відродження» не опанували ірландської мови (були, звичайно, й винятки; так, Дж. М. Сінг, що прожив деякий час на островах Аран на заході Ірландії, з успіхом використовував зразки місцевого діалекту в своїх п'єсах). Поет і драматург У. Б. Йейтс (1865-1939) якось сказав: «Моя мова — ірландська, але, на жаль, я її не знаю.» Очевидно, можна говорити про появу нової, асиметричної ідентичності, основаної на лояльності до майже втраченої мови свого народу.

Ще один парадокс полягав у тому, що в мові і культурі колонізаторів діячі руху вбачали єдиний прийнятний засіб здійснення своєї програми «культурної ірландізації». На думку письменників, інтегрування елементів ірландської літератури, історії, міфології і мови у звичну англомовну культуру повинно було допомогти жителям Ірландії знову усвідомити себе ірландцями. Щоправда, деякі дослідники вважають помилковою тактику пропаганди ірландської мови й культури англійською мовою [наприклад, 2]. Проте об'єктивно ця практика, що дістала в науковій літературі назву «культурної трансляції» [3], мала для Ірландії кілька важливих позитивних наслідків. По-перше, «культурна трансляція» певною мірою підірвала англійську культурну гегемонію. По-друге, склалася двокультурна літературна традиція зі своєрідним «банком даних культурної спадщини», з якого ірландські письменники, незалежно від своєї основної мови, могли черпати цінний матеріал. По-третє, двокультурність створювала передумову для розвитку двомовності, що в умовах Ірландії стримувало процес денационалізації. По-четверте, зароджувався новий феномен — культурний націоналізм англомовних ірландських патріотів. І, нарешті, на ідеях «Кельтського відродження» і Гельської ліги виросла революційна політична еліта — П. Пірс, Т. Мак-Дона, Дж. Планкетт та інші, які очолили збройний визвольний рух 1916-1921 рр.

Одним із завдань незалежної ірландської держави стало збереження національної мови в районах Гелтахту і поширення її на решті території країни, причому в мовній політиці Гелтахту відводилася ключова роль. Організація Údarás na Gaeltachta (Гелтахтська комісія) координує програми, проекти й ініціативи, спрямовані на підтримку ірландської мови. Щороку тисячі дітей шкільного віку з усієї республіки приїздять сюди навчатися живої ірландської мови в місцевих «гельських коледжах». Вельми популярними є передачі ірландомовного Raidió na Gaeltachta («Радіо Гелтахту»). Утім, існують кілька факторів, що загрожують збереженню унікальної ідентичності Гелтахту. За переписом 2006 р., в цих місцевостях проживало лише 92 тис. людей (при загальній кількості населення Ірландії майже 4,5 млн); серед них носіями ірландської мови визнано 70,8%, тобто 64580 осіб [7]. Окрім дітей дошкільного віку, перша мова яких є ірландською, практично всі мешканці Гелтахту двомовні (ірландська й англійська). Масова зайнятість місцевих мешканців у сфері обслуговування англословних туристів призводить до відчутного перекоосу в білінгвізмі на користь англійської мови. Перешкодою до консолідації районів традиційної культури є їхня географічна розпорошеність і віддаленість від основних економічних центрів, а також суттєві відмінності ірландських діалектів між собою. Загрожує рідній мові в Гелтахті й міграція традиційних носіїв до економічно розвинених регіонів Ірландії в пошуках роботи.

Водночас збільшується кількість людей за межами Гелтахту, для яких ірландська мова є другою, «вивченою». Національна мова запроваджена як обов'язковий предмет у всіх початкових і середніх школах; на видання навчальної літератури і підготовку вчителів виділяються чималі дотації. Щоб одержати диплом про освіту і поступити на державну службу, до 1974 р. потрібно було скласти спеціальний іспит з ірландської мови (нині чиновнику достатньо знання лише однієї з двох офіційних мов, що позбавляє багатьох стимулу вивчати ірландську).

Від 1975 р. діє державне управління Bord na Gaeilge (Гельська рада), відповідальне за поширення ірландської мови засобами освіти й культури. У 2003 р. було прийнято Закон про офіційні мови, згідно з яким усі урядові документи мають публікуватися обома державними мовами або тільки національною; Bord na Gaeilge розглядає скарги на випадки дискримінації ірландської мови. Зростає мережа ірландомовних дошкільних закладів і Gaelscoileanna (шкіл з ірландською мовою навчання), хоча останні налічують не більше 4,3% від загальної кількості шкіл у республіці (2009 р.). Комітет Bord na Leabhar Gaeilge (Рада з питань ірландської книги) сприяє популяризації книжок ірландською мовою і двомовної літератури, виділяє гранти перекладачам і видавництвам. Державною підтримкою користується професійна театральна труппа Amharclann de hÍde. У 1996 р. розпочала

роботу ірландомовна телевізійна служба Teilifis na Gaeilge, скорочено TG4. Щорічно за підтримки всіх політичних партій у парламенті ця служба одержує з державного бюджету 30 млн євро. Особливу увагу TG4 приділяє розважальним та пізнавальним передачам для молоді. Великий успіх мала перша «мильна опера» ірландською мовою *Ros na Rúin*; серіал дивилися щотижня понад 270 тис. глядачів. Уряд фінансує видання газети *Lá Nua*, що виходить п'ять разів на тиждень і має кілька тисяч передплатників, і щотижневика *Foinse*. Дві сторінки газети *The Irish News* щодня подають інформацію ірландською мовою. Цією ж мовою газета *The Irish Times* у кожному номері друкує кілька статей, супроводжуючи їх перекладом деяких слів і виразів англійською мовою. Ірландомовними є газета *Saol* і ще 5 журналів, а також Інтернет-видання *Veol* [6]. Слід відзначити й широкую наявність ірландської мови в Інтернеті та комп'ютерного програмного забезпечення цією мовою. 19 грудня 2006 р. уряд оприлюднив розраховану на 20 років програму перетворення Ірландії на повністю двомовну країну.

Очевидно, що подальшу долю ірландської мови переважно визначатимуть її «нові носії». Кожний новий перепис (1996, 2002, 2006 рр.) свідчить про збільшення кількості людей, які володіють національною мовою як другою. За переписом 2006 р. тією чи іншою мірою знали ірландську понад 1,5 млн, тобто приблизно 41% населення у віці понад 3 роки; приблизно 540 тис. користувалися нею регулярно (зокрема й ті, хто спілкувався мовою тільки під час навчального процесу в освітніх закладах). Понад 410 тис. ірландців національною мовою ніколи не користувалися [7]. За іншими, дещо песимістичнішими даними, кількість «носіїв ірландської мови» насправді не перевищує 16% усього населення (цілком можливо, що чимало респондентів визнають себе «ірландомовними», просто керуючись патріотичними почуттями). Висловлюються сумніви щодо чистоти «вивченої» мови. У будь-якому разі, підстави для обережного оптимізму дає молодь, яка часто користується ірландською мовою на вулицях великих міст, за межами навчального процесу. Дедалі більше молодих людей беруть участь у щорічних фестивалях ірландської мови. Саме з молоддю пов'язують в Ірландії сподівання на подальший стабільний розвиток національної мови [9].

Громадську думку стосовно мов, що функціонують у країні, регулярно вивчають з 1973 р. Лінгвістичний інститут Ірландії і Комітет з досліджень ставлення до ірландської мови (CILAR) здійснювали опитування різних соціальних, вікових і релігійних груп у 1973, 1983, 1993, 2000 рр. У 2000 р. на запитання про ставлення до ірландської мови позитивно відповіли 72,62%, 22,86% — «не дуже», і тільки 4,52% сказали «ні». Про майбутнє ірландської мови висловилися оптимістично 70,26%; 55,53% сильно занепокоєні подальшою долею національної мови; 27,53% значно стурбовані можливим її занепадом; 10,82% трохи занепокоєні; байдужими виявилися лише 6,12%

респондентів. Подібні дані отримав Інститут економічних і соціальних досліджень; опитування серед громадян Ірландії, що народилися в країні, свідчать: понад 40% респондентів бажають відродження і розвитку ірландської мови, понад 52% виступають за її збереження і лише на думку 7% ірландську мову слід «викинути й забути» [5].

Наведені нижче цитати з Інтернет-форуму [8] можна розглядати як додатковий ілюстративний матеріал до офіційних статистичних даних про ставлення ірландців до своєї національної мови.

«Привіт! Я і мої друзі вже кілька років розмовляємо частіше ірландською, ніж англійською.»

«Користуюся ірландською щодня з друзями, а також в Інтернеті. Я ніколи не ходив до Gaelscoil (школи з ірландською мовою навчання), а почав активно користуватися мовою кілька років тому. Мене вразило, що в багатьох місцях розмовляють ірландською і що багато людей охоче відповідають мені на прості репліки на кшталт *Conas atá tú?* («як справи?») або *Go raibh maith agat* («дякую»).

«Я відчув потяг до [ірландської] мови два роки тому після закінчення школи. Мова — це більше, ніж шкільний предмет; для багатьох з нас це частина нашої душі, це те, що створює нашу ідентичність.»

«Прикро, що в нас є своя мова, але багато хто з нас не вміє й не хоче нею розмовляти. Я завжди заздрив тим, хто в своїй країні розмовляє своєю мовою; сподіваюся, що і я навчуся добре розмовляти ірландською...»

«Не розумію, як можна «ненавидіти» ірландську. Цією мовою слід пишатися. Якби ще нас вчили в школі більше розмовляти, а не просто писати твори та запам'ятовувати вірші...»

«Наша мова ніколи не загине, тому що стільки ірландців починають її вивчати вже в дорослому віці.»

«Мене мало цікавить ірландська мова... Особисто я нічого проти неї не маю, але краще я вивчатиму іспанську або німецьку, або китайську. І патріотизм тут ні до чого...»

«Я не розмовляю ірландською, але я, без сумніву, ірландець...»

Матеріали форуму підтверджують неоднозначне ставлення молодих ірландців до національної мови. Переважна більшість учасників успішно долають або готові подолати постколоніальний синдром — психологічну залежність від мови колишньої метрополії і неприйняття рідної мови як повноцінного засобу спілкування в усіх сферах суспільного життя. Водночас деякі дописувачі виявляють байдужість до своєї національної мови, проте вважають себе патріотами. При цьому майже всі нарікають на відірвану від потреб реального життя методику викладання ірландської мови в школі.

Якщо спробувати тепер відповісти на запитання *Journal of Irish Studies* (на початку статті), виходячи з наведених вище статистичних та текстових матеріалів, то матимемо парадоксальні результати.

«Якою є мова патріота Ірландії?» — Ірландська.

«Чи може країна складатися з патріотів, що розмовляють різними мовами?» — Так, якщо зважати на факт непаритетної двомовності в Ірландії (тотальний ірландо-англійський і обмежений англо-ірландський білінгвізм).

«Чи може патріот бути двомовним?» — Так, в умовах Ірландії справжній патріот є двомовним (з ірландською мовою як першою або другою) або принаймні визнає себе таким.

«Чи може патріот не знати рідної мови?» — Так, може, але справжній патріот ставиться лояльно до своєї рідної мови і намагається її вивчити.

Отже, нинішню ситуацію навколо мовного питання та ідентичності в Ірландії можна стисло окреслити таким чином.

1. На початку ХХ ст. мова корінного населення Ірландії була майже витіснена мовою колонізаторів — англійською. Проте саме ірландська мова стала символом боротьби за незалежність.

2. Зі здобуттям суверенітету очікуваного масового переходу в Ірландії на ірландську мову не відбулося. Політика влади спрямована нині на збереження ірландо-англійської двомовності на заході і розвиток англо-ірландського білінгвізму на решті території країни засобами освіти і культури.

3. За всіма європейськими критеріями ірландська мова — міноритарна. Проте переважна більшість ірландців вважають її ознакою національної ідентичності і підтримують обов'язкове вивчення її в школах. Парадоксальне явище в духовному житті Ірландії — асиметрія між лояльністю до національної мови й обмеженням її використанням у повсякденному житті.

4. Наразі статус ірландської мови як першої офіційної чималою мірою є декларативним, символічним. Підставами для обережного оптимізму щодо розширення її функцій є так звані «нові носії», кількість яких в країні поступово збільшується.

Зрозуміло, що пряма екстраполяція досвіду Ірландії на українські реалії не є коректною. Проте, зважаючи на типологічно подібні особливості історичного розвитку цих двох країн, з ірландського досвіду можна, на нашу думку, дійти деяких висновків, що стосуються безпосередньо лінгвістичної ситуації в Україні.

1. Україна — поліетнічна держава, що будується навколо української нації. У ситуації постколоніального білінгвізму в країні тільки українська мова здатна виконувати ідентифікаційну й об'єднувальну функції і тому потребує підтримки влади. Статус української мови як національної та єдиної державної сприятиме злагоді в державі й формуванню української політичної нації.

2. Немає сумніву, що для населення великих міст сходу і півдня України російська мова й надалі слугуватиме основним засобом спілкування. Водночас більшість жителів Харкова, Донецька, Одеси

є практично двомовними із різним ступенем опанування українською мовою як другою. Державна мовна політика має спрямовуватися на підтримку й розвиток російсько-українського білінгвізму в цих регіонах. Завдяки розподілу соціальних функцій обидві мови (мова офіційних документів і мова повсякденного вжитку) можуть співіснувати безконфліктно.

3. З огляду на масову двомовність у країні поділ на «україномовних» і «російськомовних» громадян видається штучним і некоректним.

4. Під «рідною мовою» слід розуміти не ту мову, якою розмовляють з дитинства, а мову культурної ідентифікації етнічної групи. Для переписів і соціальних опитувань прийнятнішими є терміни «перша» («основна»), «друга» мова.

5. Необхідно всіляко підтримувати нову ідентичність так званих «російськомовних» громадян України, основу на територіальному патріотизмі та лояльності до української мови.

Список літератури

1. Калыгин В. П. Введение в кельтскую филологию / В. П. Калыгин, А. А. Королев. — М. : Наука, 1989. — 254 с.
2. Масенко Л. Мова і політика: що таке масова двомовність [Електронний ресурс] / Л. Масенко. — Режим доступу: www.slovoua.com/masenko_mova_politika.html. — Назва з екрана.
3. Editors' introduction: language and identity in twentieth-century Ireland from Eire-Ireland: Journal of Irish Studies [Електронний ресурс]. — Режим доступу: findarticles.com/p/articles/mi.../is.../ai_105439602.html. — Назва з екрана.
4. Hepburn A. C. Language, Religion and National Identity in Ireland since 1880 / A. C. Hepburn // Perspectives on European Politics and Society. — 2001. — Vol. 2, No. 2. — P. 197–224.
5. Hickey R. Language Use and Attitudes in Ireland [Електронний ресурс] / R. Hickey. — Режим доступу: www.un-due.de/.../24_Language_Use_and_Attitudes_in_Ireland.pdf. — Назва з екрана.
6. Laoire M. The Language Planning Situation in Ireland / M. Laoire // Current Issues in Language Planning. — 2005. — Vol. 6, Issue 3 & 4. — P. 251–314.
7. O'Rourke B. New Speakers of Irish: Shifting Identities and New Allegiances / B. O'Rourke, J. Walsh // Sociolinguistics Symposium 19 / Freie Universität Berlin. — 2012. — P. 112–119.
8. Poll: Do you speak Irish on a regular basis? • TheJournal.ie. 7 Apr 2012 ... Irish language, patriotism?! Ok bring it on ... [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.thejournal.ie/poll-do-you-speak-irish-on-a-regular-basis-410069-Apr2012. — Назва з екрана.
9. Watson I. Linguistic Elitism: the Advantage of Speaking Irish Rather than the Irish-speaker Advantage / I. Watson, M. Nic Ghiolla Phádraig // The Economic and Social Review / University College Dublin. — 2011. — Vol. 42, No. 4. — P. 437–454.